

ՀԵՏԵԻԵ՛ՆՔ ՆԱԽՆԵԱՅ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՆԵՐԻՆ

Մարտիրոս Մինասեանը «Սիոն»-ի 1987 թ. Մայիս-Յունիս-Յուլիս ամիսներին միացեալ համարում (էջ 137-144) հրապարակել է մի գրախօսական, նուիրեալ Վերական թերթի 1986 թ. էջ 50-ում տպագրուած «Մի յօդուածի առիթով» և «Պատասխան ընդդիմախօսի» բանավիճային յօդուածներին, որոնցից առաջինի հեղինակը տողերիս հեղինակն է, երկրորդինը՝ Բագրատ Ուլուբաբեանը։ Իմ յօդուածում յայտնուած է, որ Բ. Ուլուբաբեանը ճիշտ չի թարգմանել Մովսէս Խորենացու «Հայոց Պատմութեան» երկրորդ գրքի կից գլխի վերնագիրը և սխալ է հասկացել այդ գլխում հանդիպող «երգէր ձեռամբ» բառակապակցութեան իմաստը։ Բ. Ուլուբաբեանը չի ընդունել իմ դիտողութիւններէրց ա՛յ մէկը։ Մարտիրոս Մինասեանը խոստանում է յայտնել իր անկողմնակալ կարծիքը բանավէճի մասին։ «Ստորեւ արտայայտելու եմ անկողմնակալ կարծիքս» (137)։ Այդ կարծիքն այն է, որ Ուլուբաբեանն իսկապէ՛ս սխալուել է և՛ որ Խորենացու երկու հատուածի վերծանութեան դէպքում էլ ինքը (Մինասեանը) համարժէ է Արքարեանին։ «Համամիտ եմ (ընդգծել է Մինասեանը — Գ. Ա.) Ստ. Մալխասեանցին և Գ. Արքարեանին» (139), «Գ. Արքարեանին համակարծիք եմ (դարձեալ Մինասեանն է ընդգծողը — Գ. Ա.)» (143)։

Բնականոն պայմաններում սպասելի է, որ գրախօսը քննադատեր սխալուողին

և պաշտպաներ սխալն ուղղողին։ Սակայն Մարտիրոս Մինասեանը նախընտրել է հակառակ ճանապարհը. քննադատել է ինձ և պաշտպանել Ուլուբաբեանին։ Փաստն ակելի ակնյայտ դարձնելու համար նախ ծանօթանանք այն սխալին, որը պաշտպանել է Մինասեանը։ Պաշտպանութեան առարկան է «երգէր ձեռամբ» բառակապակցութեանը վերաբերող անիրազեկութիւնը։ Ուլուբաբեանը չի մանաւորով, որ բառակապակցութիւնը համաշխարհային գրականութեան մէջ (Աստուածաշնչի երբայական բնագրում) գործածուել է Մովսէս Խորենացուց ակելի քան հազար տարի առաջ և նշանակում է «նուագում էր ձեռքով», կարծել է, թէ բառակապակցութեան առաջին գործածողը Խորենացին է, որը նկատի է ունեցել ոչ թէ նուագելը, այլ պարելը։ Սոյն սխալը ես ուղղել եմ, վկայակոչելով Աստուածաշնչի երբայական բնագիրը և յունարէն ու հայերէն թարգմանութիւնները, որոնցում գրուած է. «Դաւիթ երգեր ձեռամբ իւրով» (նոյն բովանդակութիւնն ունեն նաև երբայական և յունական Աստուածաշնչերը)։ Ուլուբաբեանն ինձ չհաւատաւորով, ստուգել է հայերէն Աստուածաշնչն ու չի գտել իմ նշածը։ Համոզուած լինելով, որ ինքը ճիշտ է ստուգել և՛ որ իմ նշած բառակապակցութիւնն Աստուածաշնչում չկայ, նա ինձ մեղադրել է Աստուածաշնչն ու կեղծելու և «արդար ու անխորհալ» վէճ չմղելու մէջ։ Այսպէսով գործ ունենք

ախրակոն խօսքերէդ, վաւճառն նկարագրութիւններէդ և ճարտար գրուագներէդ զգացած ախորժաւ։ Ձեզի համար ամենէն մեծ վարձք և ամենէն մեծ խրախոյս կը համարիմ այն ծափահարութիւնները զորոնք անշուշտ աննախանձաբար Ձեզի պիտի չնորհեն հանգիստականք, ցուցնելով թէ կը զգան, կը հասկնան Արշակայ և իր զօրավարին բերանը գրուած հայասիրիկ խօսքերուն գեղեցկութիւնը և վսեմութիւնը։

Մաղթելով Ձեզ յաջողութիւն, մնամ աղնուութեանդ սիրոյ ողջուն իւս։

Հ. Յ. Թերզոնց

(Մնացեալը աջողիւ)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Ժնեւի համալսարան

մարտնչող անիրազեկութեան բացայայտ դրսևորման հետ, եթէ բառակապակցութիւնն Աստուածաշնչում գործածուած լինէր, ընդամէնը մէկ անգամ, կարելի էր ինչ-որ ձևով բացատրել անիրազեկութիւնը, բայց երբ գործածուած է երկու տարբեր գլուխներում (Թագաւորաց առաջին, գլուխ 18, տուն 10 և գլուխ 19, տուն 9), այս դէպքում միակ բացատրութիւնը մնում է Աստուածաշնչից օգտուել չիմանալը, այսինքն մասնագէտ չլինելը:

Աստուածաշնչի մասնագէտ չլինելը հասկանալի է, բայց երբ մէկը յանդգնում է Խորենացի թարգմանել, պէտք է գոնէ Խորենացիադէտ լինի: Խորենացիադէտը կ'իմանար, որ բառակապակցութիւնը գործածել է առաջին անգամ ոչ թէ Խորենացին, այլ Թագաւորութեանց գիրքը: Կ'իմանար նաև, որ Խորենացին բառակապակցութիւնը գործածել է ոչ թէ պարելու, այլ երգելու իմաստով: Թագաւորութեանց գրքի մասին նա կ'իմանար և ինչ ստուգելու կարիքը չէր զգայ, եթէ ծանօթ լինէր, օրինակ, Գր. Խալաթեանցի և Ռ. Թոմսոնի խորենացիադէտական աշխատանքներին: Խալաթեանցը 1896 թ. Մոսկուայում հրատարակուած «Հայկական էպոսը Մովսէս Խորենացու Պատմութիւնում» ուսերէն մեծագործութեան 229-331րդ էջերում, իսկ Թոմսոնը «Հայոց պատմութեան» 1978 թ. Լոնդոնում հրատարակուած անգլերէն թարգմանութեան 207րդ էջում նշել են, որ բառակապակցութիւնը գտնուում է Թագաւորութեանց գրքի չորս հատորներից առաջինի 19րդ գլխի 9րդ տանը: Թոմսոնը բառակապակցութիւնը թարգմանել է նուագելու (և՛ ոչ պարելու) իմաստով, որովհետեւ ա'յդ իմաստն ունի Աստուածաշնչում և ա'յդ իմաստով են թարգմանել նաև Մովսէս Խորենացու նոխորդ թարգմանիչները, նրանց թւում՝ նաև Մալխասեանցը: Ուրեմն նախքան Խորենացուն թարգմանելն անհրաժեշտ էր ծանօթանալ նախորդների վաստակին և իմանալ, թէ ինչ է նշանակում բառակապակցութիւնը: Իմանալու դէպքում Խորենացին ճիշտ կը թարգմանուէր, Մալխասեանցն էլ անակղի չէր մեղադրուի սխալ թարգմանելու մէջ:

Սխալուելը մարդկային է և ամէն օք կարող է սխալուել: Բայց երբ Ուլուբաբեանն ինչ մեղադրում է Աստուածաշնչում կեղծելու, իսկ Մալխասեանցին՝ բառակապակցութիւնը սխալ թարգմանելու մէջ, նշանակում է նա հանգէս է գալիս որպէս կրկնակի անիրազեկ, որը չի իմացել Աստուածաշնչից օգտուել և ծանօթ չի եղել խորենացիադէտութեանը: Կրկնակի անիրազեկին պաշտպանելը դատապարտելի է ոչ միայն գիտական, այլև բարոյական առումներով, որովհետեւ պաշտպանելը հրապարակային շրջանառութեան մէջ է դրել սխալ գիտելիքներ գիտական աւարկայի վերաբերեալ և վարկաբեկող տեղեկութիւններ իր տարածած գիտելիքներն ուղղորդի բարոյականութեան մասին: «Անկողմնակալ» Մարտիրոս Մինասեանը, ինչպէս ասուեց, բռնել է մարտնչող անիրազեկին պաշտպանելու ճանապարհը: Նա իր պաշտպանելի վարքագիծը համարում է բարդար ու անխարդախ և գտնում է, որ Արգարեանը ոչ միայն արդար ու անխարդախ չէ, այլև ծածկամիտ է և աղբիւրները թաքցնող. «Բ. Ուլուբաբեանն իր պատասխանի վերջում մաղթում է, որ վէճը գիտութեան մէջ և կեանքում լինի «արդար ու անխարդախ»։ Ես (Մինասեանը - Գ. Ա.) աւելացնում եմ՝ նաև առանց ծածկամտութեան կամ աղբիւրների գաղանապահութեան» (144):

Եթէ նոյնիոյ Արգարեանն իսկապէս թաքցրած լինէր բառակապակցութեան աղբիւրը և վա՛ր լինէր պատճառը, որ Ուլուբաբեանը սխալուել է, դարձեալ Մինասեանի վճիռը դատապարտելի է, որովհետեւ մեղաւոր է ճանաչուած ոչ թէ սխալուողը, այլ սխալն ուղղողը: Եթէ Ուլուբաբեանն արդար ու անխարդախ բանավիճէր, կարիք չէր զգայ Արգարեանին ստուգելու և չէր սխալուի: Նա կամովին է ոտուգել ինչ, հետևաբար կամովին էլ պէտք է գտնէր բառակապակցութեան աղբիւրը: Այն բանից յետոյ, երբ ես յայտնել եմ, որ բառակապակցութիւնը գտնուում է «Թագաւորութեանց» գրքում, Ուլուբաբեանին մնում էր Հայկազեան բառարանի միջոցով իմանալ, որ նկատի ունեմ «Թագաւորութեանց» առաջին գիր-

քը, որում և գտնուում է բառակապակցուժիւնը: Ի դէպ՝ Ուլուքարեանն այդպէս էլ վարուել է: Նա գիտակցել է, որ «Գրական թերթում» աղբիւրները միշտ էլ, որ նշուում են ամենայն մանրամասնութեամբ (այդպէս նշուում են գիտական հանդէսներում) և մտքով անգամ չի անցնում կացրել, թէ ես թաքցնելու կարիք չգալիս եմ: Եւ թաքցնելու վարկածը զուրկ է տրամաբանութիւնից, որովհետեւ իմ նպատակը եղել է, ընդհակառակը, Ուլուքարեանին ցոյց տալ, որ բառակապակցութիւնը գործածուած է «Հայոց պատմութիւնից» բացի նաեւ Աստուածաշնչում): Հետեւելով իմ մատնացոյց արած աղբիւրին՝ նա «Թագաւորութեանց» առաջին գրքի, 16րդ գլխի, 23րդ տանը չի գտնուում որոնածը:

Ինչպէս տեսնում ենք, Մինասեանն ընթերցողին թիւրիմացութեան մէջ է դրել, երբ յայտարարել է, թէ աղբիւրը թաքցուած է եղել: Ուլուքարեանն ինքն է հերքում թաքցնելու վարկածը, ամենայն որոշակիութեամբ նշելով «Թագաւորութեանց» գրքի առաջին հատորը, 16րդ գլուխը, վերջին տունը (23րդ): Հարց է ծագում. «անկողնակալ» Մինասեանն ինչու է բռնել Ուլուքարեանի կողմը. նոյն իսկ այն դէպքում, երբ Ուլուքարեանն ինքը հերքում է այդ կողմնապահութեան հիմքերը: Մինասեանին արդէն ճանաչելով՝ կարող ենք կռահել, որ նա պէտք է շարունակի պնդել թաքցնելու վարկածը, որովհետեւ Ուլուքարեանը յամենայնդէպս Աստուածաշնչում չի գտնուում իմ նշածը: Այս պնդումը կանխելու և Մինասեանին նորանոր անյարմար վիճակներում յայտնուելու հնարաւորութիւնից վաղորօք ազատելու համար, առաջարկում եմ կարդալ «Պատմութեան տարրական հանդէսի» 1987 թ. No. 4-ում տպագրուած իմ յոդուածը («Մովսէս Խորենացու «Հայոց պատմութեան» մի քանի մեկնութիւնների շուրջ»), որում բացատրուած է բառակապակցութիւնը չգտնելու պատճառը: Իսկ այժմ բաւարարուեմ յիշեցնելով Գր. Խալաթեանի և Ռ. Թոմսոնի աշխատութիւնները, որոնցում կէտ առ կէտ նշուած են ինչպէս բառակապակցութեան տեղն Աս-

տուածաշնչում, այնպէս էլ Խորենացու և Աստուածաշնչի կապը: Սա մասնագիտական աշխատանքում հանրայայտ գիտելիք է, այնքան հանրայայտ, որ այն կասկածի տակ վերցնելն ու իմ գրածն ստուգելու կարիքն զգալը բացայայտում է ոչ միայն ստուգողի, այլև նրան հովանաւորող անյարմար վարքագիծը:

Ստուգելու կարիքն զգալուց աւելի անյարմար էր ստուգելն ու չգտնելը, այն դէպքում, երբ բառակապակցութեան տեղը նշուած է ոչ միայն Խալաթեանի, Թոմ. Թոնի և այլոց աշխատութիւններում, այլև Աստուածաշնչից օգտուողի համար նախատեսուած ամենատառջին ձեռնարկում՝ Երուսաղէմի հայերէն Համարաբարանում, (աշխատադրութեամբ Թ. Աստուածաբանի, Երուսաղէմ, 1895), որի 924րդ էջում դրանցում է. «Ա. Թագ. ԺԸ 10... Դուրի երգէր ձեռամբ իւրով: Ահա սա՛ է իմ նշած աղբիւրը, այսինքն «Թագաւորութեանց» առաջին գրքի, 18րդ գլխի, 10րդ տունը: Հէնց այս տունն եմ ես նշել, երբ գրել է. «Խորենացին ժամանակակից էր Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութեանը, և հնարաւոր է, որ ինքն էլ թարգմանել է «Գիրք Թագաւորութեանց» կոչուող մասը, որում Դուրի թագաւորի մասին կարգում ենք. «Դուրի երգէր ձեռամբ իւրով: Աստուածաշնչում ուրիշ ո՛չ մի տեղ չկայ իմ նշածը, և ես էլ սեղծ սպիտակի վրայ գրել եմ, որ նշածս գտնուում է «Թագաւորութեանց» գրքում: Եթէ անգամ այդ գրքի տնունը տուած էլ չլինէի՝ պէտք է, որ Ուլուքարեանը դիմէր Համարաբարանին (նոյն իսկ՝ հիմէ Գր. Խալաթեանի և Ռ. Թոմ. Թոնի մասին չգիտէր) և «երգել» կամ «ձեռք» բառերի դիմաց գտնէր նշածս:

Այսքան տարրական ու այսքան բացայայտ մի փաստ Մինասեանը համարել է թաքցուած, որովհետեւ, ինչպէս պարզուում է նրա գրախօսական ուսումնասիրութիւնից, նա ինքը չի իմացել ո՛չ Խալաթեանի ու Թոմսոնի, ո՛չ էլ Համարաբարանի մասին: Ահա թէ նա ինչ է գրում. «Նրան (Ուլուքարեանին - Գ. Ա.) պիտի օգնէին Երուսաղէմի հայերէն Համարաբարանը, բայց սա չունի այդ տրտու-

յայտութիւնը երգել բառայօղուածում» (140): Որպէսզի Մինասեանին զրկենք արդարանալու հնարաւորութիւնից, ասենք, որ նա նշել է միայն «երգել» բառայօղուածը, բայց նկատի է ունեցել բառակապակցութեան բացակայութիւնն առհասարակ Համարաբառում: Եթէ նա իմանար, որ Համարաբառում բառակապակցութիւնը կայ, բնականաբար, կը գրէր այդ մասին: Այնինչ նա ոչ միայն չի գրել, այլև Ուլուբաբեանին արդարացրել է հէնց նրանով, որ Համարաբառում նա իբր չէր կարող գտնել իր որոնածը: Չենք կարծում, թէ նա Ուլուբաբեանին այնքան անիրազեկ համարէր, որ կարծէր, թէ նա բառակապակցութիւնը պէտք է որոնէր միայն «երգել» (և ոչ՝ նաև «ձեռք») բառայօղուածում: Երբ քննութեան առարկան ոչ թէ միայն «երգել» բառն է, այլ բառակապակցութիւնը, կը նշանակի այդ առարկան բազկացած է հաւասարապէս երկու բառից՝ «երգէր ձեռամբ»:

Միայն «երգել» բառայօղուածը մատնացոյց անելը և այդ հզանակով Ուլուբաբեանին արդարացնելը կը նշանակէր դիմել ընթերցողին խաբելու միջոցին: Որ Մինասեանն այդ միջոցին չի դիմել, այլ պարզապէս ինքն էլ չի իմացել, որ Համարաբառում իմ նշած բառակապակցութիւնը կայ, դա երևում է նաև նրանից, որ նա ենթադրել է, թէ ես բառակապակցութիւնն Աստուածաշնչում գտել եմ «Ինքնուրոյն կամ ՆՀԻից (Հայկազեան Բառարանից - Գ. Ա.) իմանալով» (141): Ինչպէս տեսնում ենք, նա չի գրել, թէ ես կարող էի օգտուել նաև Երուսաղէմի

Համարաբառից, որում նոյնպէս բառակապակցութիւնը գրանցուած է, ըստ որում՝ գրանցուած է շատ աւել որոշակի, քան Մինասեանին յայտնի Հայկազեան բառարանում: Համարաբառից բացի, Մինասեանին յայտնի չեն եղել նաև վերոյիշեալ խորհնագիտական աշխատութիւնները, որոնք և հանդիսանում են իմ իրական աղբիւրները: Ես Հայկազեան բառարանին կամ Համարաբառին դիմելու կարիք չեմ ունեցել, որովհետև մասնագիտութեան բերումով վաղօրոք գրադուել եմ մեր մատենագիրների բառու բանով, ծանօթ եմ եղել Խորհնացու երկում դեռևս բացատրութեան կարօտ հատուածներին, փորձեր եմ դրանք բացատրել, իմացել եմ, որ Խալաթեանն ու նրա հետեւողութեամբ՝ Թոմսոնը բացայայտ նշել են բառակապակցութեան տեղը Աստուածաշնչում: Այս ամէնը յայտնի չի եղել Մինասեանի պաշտպանելին, որը ոչ միայն չի իմացել, այլև չի՝ կասկեցել իմանալ տարրական մի դիտելիք և պատճառ է դրածել «Դրական թերթում» և «Սիոնում» վարելու մի բանավէճ, որն անյարմար վիճակ է ստեղծել ոչ միայն իրեն ու Մինասեանի, այլև խմբագրութիւնների համար: Այսպիսի մի բանավէճի ես չէի անդրադառնայ, մանաւանդ՝ «Պատմա-բանասիրական հանդէսում» հրապարակած յօդուածից յետոյ, բայց ո՞ւմ մտքով կ'անցնէր, որ «Սիոն»ը պաշտպանելու է սխալուողին, իսկ ինձ ներկայացնելու է «արդար ու անխաղախ» վէճ չմղողի դերում:

(Շարունակելի՝ 1)

ԳԷՈՐԳ ԱՐԳԱՐԵԱՆ

Երևան, Մատենադարան

